

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

SOFIA UNIVERSITY
ST. KLIMENT OHRIDSKI

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

FACULTY OF PHILOSOPHY

КАТЕДРА „ИСТОРИЯ И ТЕОРИЯ НА КУЛТУРАТА“

Кристина Галентинова Кирова

„Образованието на българските мюсюлманки: богобоязливост и/или
еманципираност“

АВТОРЕФЕРАТ

Към Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“
в професионално направление 3.1. „Социология, антропология и науки за
културата“, докторска програма „Културология“ (Теория и история на
религиите)

Научен ръководител: проф. д.ф.н. Владимир Градев

София, 2019 г.

Дисертационният труд е с общ обем 205 стандартни страници (1800 знака на страница).

Текстът се състои от увод, четири глави, заключение и приложение.

Посочена е цитираната литература, състояща се от 37 заглавия на английски и 35 на български език, както и 22 нормативни документа.

В приложението на дисертацията е включен въпросника на изследването, както и транскрибирани 12 дълбочинни интервюта.

Съдържание на автореферата

I. Структура на дисертационния труд	4
II. Представяне на дисертационния труд	5
1. Увод	5
2. Първа глава. Най-общите принципи и философия за жената според Корана и шариата..	9
3.Втора глава. Възникване на феминизма в исляма и образователни практики за мюсюлманските жени.....	14
4. Трета глава. Религиозно и светско образование на мюсюлманките в България.....	18
5. Четвърта глава. Образованието на мюсюлманките в град Джебел.....	27
6. Заключение.....	33
III. Приноси на изследването.....	35
IV. Публикации по темата на дисертацията.....	37

I. Структура на дисертационния труд

I. Увод

II. Първа глава. 1. Най-общите принципи и философия за жената според Корана и шариата.

1.2. Прилагане на нормите на шариата в България спрямо жените мюсюлманки.

III. Втора глава. Възникване на феминизма в исляма и образователни практики за мюсюлманските жени.

1. Феминизмът в исляма: възникване, развитие и ситуацията в наши дни.

2. Образователни практики за мюсюлманските жени в наши дни.

IV. Трета глава. Религиозно и светско образование на мюсюлманките в България.

1. Държавни образователни политики спрямо населението с мюсюлманско вероизповедание в България от Освобождението (1878 г.) до демократичните промени в началото на 90-те години на XX век.

1.2. Развитие на образователната система в периода от Руско-турската освободителна война (1877-78 г.) до 1944 г.

1.3. Държавни образователни политики спрямо населението с мюсюлманско вероизповедание в периода след 1944 г. до началото на 90-те години на XX век.

1.4. Държавни образователни политики спрямо населението с мюсюлманско вероизповедание след началото на 90-те години на XX в. до наши дни.

2. Ислямска образователна система в България днес.

2.1. Религиозни училища към Главно мюфтийство.

2.2. Религиозно обучение в общинските училища.

2.3. Целогодишни и летни курсове за изучаване на Свещения Коран.

V. Четвърта глава. Образованието на мюсюлманките в град Джебел.

VI. Заключение.

Библиография.

Приложение.

II. Представяне на дисертационния труд

В Увода на настоящото изследване подчертавам причините, поради които разглеждам в детайли въпроса за цялостната образователна програма на държавата спрямо хората от мюсюлманското малцинство, и по-конкретно ситуацията, касаеща процеса на образование на българските мюсюлманки в наши дни. Също така, смятам, че е изследователски благодатно да съсредоточа своята работа именно в българския контекст.

България е страна от Европейския съюз, в рамките на която освен преобладаващото по етническа принадлежност българско мнозинство, в мир живеят още представители на различни малцинствени групи, отличаващи се със своята религиозна, етническа и културна принадлежност. Възниква въпроса – как се изграждат и социализират хора, които изповядват различна от приетата за официална в една държава религия? На какво се надграждат социалната и националната идентичност, ако в основата на възпитанието е залегнала идеята за „другото“, за непринадлежността към „нашето“?

Предвид събитията от последните години и най-вече след началото на бежанската криза и прииждането на все повече имигранти с мюсюлманско вероизповедание към Европа, от особено значение е запознаването и изучаването с начина на живот, навиците и порядките на мюсюлманите, които са представители на най-голямата малцинствена религиозна общност в страната. Настоящият труд се стреми да изясни концепцията за образованието на жените мюсюлманки в България, като взема под внимание текстовете на Корана и Сунната на Пророка Мухаммад, заедно с нормите и постановленията на шариата/ислямския закон (в буквален превод от арабски език, шариат означава „път към водоизточник“), засягащи положението на жените от ислямска гледна точка. Актуалните научни понятия и дискурси, разгръщащи се около религиозния светоглед за жените в исляма и равнището на тяхната еманципираност, също са част от така заложената в изследването теоретична рамка. **Мотивацията ми** да фокусирам усилията и вниманието си конкретно върху изследването на образованието на мюсюлманките в България чрез досега с представителки на ислямската традиция в град Джебел, се отнася до своеобразното развитие на изследователските ми търсения, съсредоточени върху положението на мюсюлманските жени в днешно време. **От културологична гледна точка актуалността на темата** за образованието на мюсюлманските жени се определя от

това, че до момента в България няма научно изследване, чиито акцент да бъдат именно отношенията между светското образование, от една страна, и религиозното формиране на жената в исляма, от друга. Образованието на мюсюлманските жени, е тема, която е недостатъчно проучвана както в международен, така и в български контекст. **Целта** на това проучване е да се изследва промяната в начина на живот и ежедневните практики на съвременните мюсюлманки в България, в контекста на тяхното религиозно и светско образование.

В българската историография има редица изследвания посветени на различни аспекти, касаещи живота на мюсюлманите в страната, но все още има и такива теми, които не са широко проучвани. Такъв е случаят с **изследователския проблем** на настоящия дисертационен труд, съсредоточен върху образованието на мюсюлманките в България. Централно място в настоящото изследване, от една страна, заема въпросът относно това за какво служи религиозната образованост на мюсюлманката, ако не да направи съзнателен нейния религиозен светоглед, което е и основна добродетел за исляма. От друга, е важно да се проследи ролята на светската ѝ образованост, която се предполага, че ѝ дава възможност да се еманципира от средата ѝ и да получи шанс да се осъществи индивидуално и като личност в обществения живот. **Задачите на изследването**, детерминирани от целта, се съсредоточават върху исторически и критичен преглед на литературата по проблема – исторически извори и данни, теоретични натрупвания – запознаване с текстовете на Корана и шариата. Представени са дефиниции на основни понятия, изготвен и приложен в обема на дисертацията е и въпросникът за интервюта, както и самите транскрибирани интервюта. Според целите на изследването бяха определени и критериите за подбор на респондентите при работата на терен. Друга задача на дисертацията бе да се проследи образователният път на мюсюлманката, както в религиозната сфера, така и в светската. Важна част от изследването е посветена на анализа на държавните образователни политики спрямо населението с мюсюлманско вероизповедание. С така поставените задачи правя опит да дам един по-различен поглед върху причините, влияещи върху социокултурните избори на съвременните мюсюлманки в страната и тяхното желание/нежелание да се образуват.

Методите и основният подход, в тази работа, се основават на критически исторически преглед на литературата по проблема, обхващащи юридически, политически, исторически, социологически, антропологически, културни, теологични и други академични изследвания. Представен е широк набор от национални закони и подзаконовни нормативни актове, публикации, журналистически статии, международни договори за правата на човека и документи на техните договорни органи, чрез които се стреми да покаже нормативната основа за образователните политики, насочени към представителите на мюсюлманското малцинство в страната. Работата съдържа представяне на проблема на основата на автори, школи, публикации – първоизточници и вторична изследователска литература, енциклопедии, резултати от справки и разработки, непосредствено свързани с темата или други допълващи разработки.

Основен момент в работата е проведеното **теренно изследване** в град Джебел. Чрез работата си на терен събирам и интерпретирам информация за конкретна ситуация, в конкретно населено място в България, засягащо образованието на съвременните мюсюлманки. Социологическият метод, който използвам е провеждането на дълбочинни интервюта. Чрез тях се постига широта на проучването във връзка с предварително определените тематични кръгове, с цел да се получи възможно най-богата и разнообразна информация, касаеща образованието и добродетелите на жената според исляма, както и отношенията им в семейството. **Обект** на изследване в този труд е образованието, било то светско или религиозно, на жени мюсюлманки, които работят и живеят на територията на град Джебел. **Предмет** са процесите и отношенията между отделните индивиди и социалните структури, които стоят в основата на формирането на религиозната нагласа на българските мюсюлманки, от една страна, и на равнището на тяхната еманципираност от друга. **Работната хипотеза** на дисертацията акцентира върху контраста между динамично развиващото се като мащаб светско образование и породената от него еманципираност на мюсюлманките, и тяхната богобоязливост, формирана под влияние на семействата и религиозното им възпитание. В такъв контекст възниква и въпросът – има ли противоречие между двете? Ако настоящото изследване предзадава, че подобен „конфликт“ съществува, означава ли това, че мюсюлманките изживяват това противоречие безпроблемно? Как го съвместяват в ежедневието си и до какви последици води това? Има мюсюлманки, които активно живеят своята вяра, но същевременно се

образоват и търсят социална реализация – за тях един поглед „отвън“ е изпълнен със своите предразсъдъци и прибързани оценки. Оттук мога да обоснова и наличието на алтернативните съюзи „и/или“ в заглавието. Изследването предполага, че съществува известно напрежение, което е проблем, който търпи изясняване в контекста на зададената тема. Доколко образованието на мюсюлманките в нашата страна, и по-конкретно на една част от тях, живеещи и работещи в град Джебел, им помага да живеят своя живот по-добре и да се реализират индивидуално (едновременно и в унисон с ценностите на исляма) е един от въпросите, на които настоящото проучване се стреми да даде отговор. В това изследване, от една страна, се фокусирам върху това да разбера как ислямът влияе върху избора на жените да се образоват или не. От друга, кое образование – светското или религиозното, предизвиква по-голям интерес в съвременните мюсюлманки в България и защо. **Отправна точка** на изследването е предположението, че един „външен“ наблюдател може да предложи критичен дистанциран поглед, изучавайки или представяйки определена традиция, която включва личните разкази и вътрешни перспективи на интервюираните респондентки. Целта ми е да изведе определени предпоставки, които влияят върху образованието на мюсюлманките в България от неислямска гледна точка. **Структурата на емпиричното изследване** и времевата граница на изследването може да се причисли условно към най-ново време или по-конкретно към периода след демократичните промени през 1989 г.

С така поставените цели и задачи в настоящия труд правя опит да представя моето виждане за реализация в рамките на светското и религиозно образование при момичетата с мюсюлманско вероизповедание в град Джебел. Обръщам внимание и на различното влияние на културната им идентичност, тъй като основен неин признак освен майчиния език и етническата принадлежност е и традиционното възпитание. За да си представим ежедневието на жената, отгледана според традициите на исляма, за да успеем дори за малко да се поставим на мястото на „другата“ – различната от „нас“ жена и то в перспективата на модерността, ще трябва да влезем в „нейните обувки“. Необходимо е да преминем с нейните стъпки и да преживеем другото – „не наше“ усещане за реалност. Със своите постулати и вековни традиции, ислямът вменява на жените чувството на богобоязливост чрез множеството норми и правила, с които те трябва да се съобразяват, за да бъдат добри и примерни мюсюлманки. За тях на първо място, като жени изповядващи

правата вяра, е да бъдат достойни пред „взора“ на Аллах на земята, което е от съществено значение при формирането на религиозния им светоглед. За да бъдат те такива, е необходимо да спазват общия за всички верски стандарт, свързан с личните им дела, отношението им към света и най-вече това те самите да бъдат праведни, честни, добри и грижовни, за да бъдат накрая възнаградени за положените старания. В проявата на добрия характер и ислямския морал човек се води от желанието да спечели благоволенieto на Бог. Може да се каже, че религиозното формиране на мюсюлманката се изразява именно в това – тя да бъде добра представителка на своята вяра.

В първа глава представям някои от основните и значими концепции в Корана, които засягат конкретно правата и задълженията на жените в исляма. Как ислямският закон/шариат ги регулира и прилага. Това е опит, за хвърляне на светлина върху някои аспекти на традиционните ислямски възгледи по въпроси, свързани с важни характеристики от живота на мюсюлманките като семейство, брак, развод, право на собственост и на наследяване, регулирани от ислямския закон. За постигането на поставените задачи положението на мюсюлманката ще бъде разгледано в исторически и социокултурен контекст, през призмата на класически изследователи на тази тематика в световен мащаб (Джон Еспозито, Кристен Годси, Мализ Рутвен, Амина Уадуд, Маулана Уахидун Хан).

На практика, целият живот на мюсюлманите се регулира от религиозния закон, който формира правната система и обединява в себе си моралните и религиозни норми на исляма. Шариата се прилага еднакво към мъжете и жените. Ислямският закон установява критериите, по които всички социални дейности се класифицират, категоризирани и прилагани в рамките на цялостното управление на държавата. Ислямският закон с неговите здраво положени корени в Корана, образува социална система въз основа на презумпцията за продължаване на семейството като цялост в рамките на патриархалната система и съществува наред с идеята за мюсюлманската *умма*. Това е общността, в която всички мюсюлмани са равни спрямо отношението им към Бога, независимо от пол, раса, социален статус и т.н. Разгледани са отделни аспекти от социално-културен характер, а именно, когато мъжете и жените влязат в брачен съюз, те създават социална единица – семейство. Брачният съюз е преди всичко *праведно дело*, акт на отговорност и

посвещаване. Когато съпрузите са добри едни към други, то те ще бъдат и добри граждани в своето общество. Затова в мюсюлманския свят не индивида, а семейството е най – малката единица на обществото, и всеки човек е длъжен да се съобразява с интересите на семейството си. Както всеки друг социален съюз, така и този изисква свой отговорник. Ислямската традиция натоварва с тази роля мъжа в семейството: *„Мъжете стоят над жените с това, с което Аллах предпочете едни пред други и защото харчат от имотите си“* (Геофанов, Ц., превод на *Свещен Коран*, 4:34). Въпреки твърдението, че закона не прави разлика между мъже и жени.

Ислямът отдава голямо значение на делата на мюсюлманката, свързани със съпружеството и подкрепата, която тя дава на своя съпруг, както и осигуряването на семейното спокойствие и щастие. Концепцията за брака от ислямска перспектива се изразява в това, че чрез брака правоверният мюсюлманин може да се доближи до Аллах. Защото Бог е създал жените, в полза на човечеството и постигането на мир и уют в семейството благодарение на тях, тъй като те са не само съпруги, но и партньорки на своите мъже. Затова и жената в мюсюлманското общество е поставена на пиедестал именно с оглед на нейната роля в семейството, която е допълваща, а не противоречаща на тази на мъжа.

Мюсюлманката, освен, примерна съпруга, трябва да бъде и добра майка. В Корана обаче, според Амина Уадуд не се посочва, че майчинството е изключителна и единствена роля на жената, а че жената притежава изключителната възможност да ражда деца и по този начин да се създава и продължава човешката популация на земята. Жените в исляма също така имат еднакво право и отговорност да търсят знание и да се образуват. Ислямското образование се основава на два основни принципа: придобиването на знание следва да се случва през целия живот, а така също, то е и религиозен дълг за всички правоверни, както за мъжете, така и за жените. Динамиката на придобиване на знания в ранната мюсюлманска цивилизация предвижда концепция за ислямското образование, която не поставя бариера между „религиозно“ и „светско“ образование. Ислямът в този контекст, по думите на Сюзан Дъглас трябва да се разбира, както е в повечето цивилизовани традиции в световната история „като универсализиращ идеал на човешкото познание, а не като ограничение“. Ислямската традиция изисква да има съответствие

между знанието и действията на вярващите, необходимо за постигане на благосъстоянието на мюсюлманската общност и човечеството като цяло. Следователно, ислямското учение се стреми да развие личности, които придобивайки добро образование и разбиращи смисъла на добродетелите на исляма, ще бъдат продуктивни членове на обществото.

Реформите, които внасят Коранът и *хадисите* неизменно оказват благоприятно влияние върху положението на жената. Въпреки всичко тя остава по-ниско от мъжа и не е напълно равна с него в условията на новата религия. Четейки Корана и хадисите на Пророка е видно, че там на мюсюлманките са дадени много повече права отколкото впоследствие дават тези, които са определени за съставители на ислямския закон. Според някои изследователи причината е, че те частично или може би дори погрешно са омаловажили правата на жените. Затова днес е важна не толкова текущата позиция на мюсюлманските жени, а по-скоро това да се покаже реалната позиция и права, които са им дадени първоначално от Корана и хадисите и да се работи в посока за подобряване на статуса им в бъдеще.

Ще се намерят примери, обаче, в които – в някои стихове на Корана можем да открием ясно да се подчертава превъзходството на мъжете спрямо жените (примерно във втора сура „Ал-Бакара/Кравата“, където се казва, че: *„и жените имат същите права, каквито и задължения съгласно обичая, но мъжете са едно стъпало над тях. Аллах е всемогъщ, премъдър“* (Теофанов, Ц., превод на *Свещен Коран*, 2:228). Това предимство обикновено се тълкува от мюсюлманските учени във връзка с друго знамение, което гласи: *„Мъжете стоят над жените с това, с което Аллах предпочете едни пред други и защото харчат от имотите си. Целомъдрените жени са послушни, пазят съкровено си, както Аллах ги е запазил“* (Пак там, 4:34). Това декларирано неравенство се оказва и преломната точка в концепцията при разглеждането на отношенията между двата пола в ислямски контекст, тъй като според тях с този стих, жената се поставя по-ниско в социалната йерархия от мъжа. Факт е, че в текста на Корана има още стихове/*аяти*, които показват по-неравностойното положение на жената спрямо мъжа, като например свидетелството в съда, наследствените ѝ права, възможността да бъде физически малтретирана от съпруга ѝ, правото на развод и прочее.

Шариатът има основополагаща роля и при изграждането на социалния статус на мюсюлманската жена. За нея на първо място, като жена изповядваща правата вяра – е тя да бъде достойна представителка на Аллах на земята. Това е от съществено значение при формирането на религиозния ѝ статус. Мюсюлманката следва да съблюдава и религиозния маниер на облекло, който е различен от този на мъжа. Излизайки от дома си, на нея ѝ се налага да слага покривало върху себе си: *„о, Пророче, кажи на съпругите си и на дъщерите си, и на жените на вярващите, да спускат върху себе си покривалото (когато излизат)“* (Свещен Коран, 33:59). Целта е жената да бъде предпазена от чуждите мъжки погледи. Това е правило, което според много изследователи на исляма – и в частност на забулването на мюсюлманските жени, се отнася най-вече за времето на Пророка Мухаммад. Насочено по-скоро само към жените от неговото семейство и тези от по-висшия кръг на обществото, за да се подчертае техния специален статут и порядъчност. По този начин, акта на забулването, ще ги разграничи от жените от по-низшите слоеве и робините, за които забулването не само, че не е задължително, но дори е и непозволено през годините на първоначалното установяване на исляма като религия. Впоследствие, шариата повелява това правило да бъде спазвано от всички жени като маркер отличаващ тези, които вярват в Аллах, от невярващите в него. Днес, на Запад забулването постепенно се превръща в модерно изявление на политически протест или символ на религиозно отличаване, чрез което мюсюлманките искат да покажат своята принадлежност към исляма. Става ясно, че облеклото на мюсюлманките като културен феномен има няколко основни функции. Най – съществената е че, самите покривала на жените показват тяхната индивидуална идентичност. По този начин се идентифицира принадлежността им към конкретна специфична общност от една страна, и от друга – характерният им начин на обличане ги отличава от всички останали хора, с които те се срещат излизайки извън пределите на домовете си. В ислямските общества, където днес шариата е основният действащ закон, разделението на мъжете и жените в публичното пространство е все още абсолютно осезаемо, независимо от технологичното развитие и икономическия напредък на тези общества.

Във втората част на тази глава **Прилагане на нормите на шариата в България спрямо жените мюсюлманки**, разглеждам ситуацията засягаща приложението на шариатските норми в частния живот на мюсюлманите. България е светска страна –

република с парламентарно управление, в която има разделение между религията и държавата. Съгласно чл. 13, ал. 2 от Конституцията на Република България приета през 1991 г., всички религиозни институции са отделени от държавата. Затова и принципа за религиозен плурализъм важи с пълно право за българското общество, където наред с официалното вероизповедание съжителстват в мир и представители на другите световни религии, сред които и исляма. Религиозният живот на мюсюлманите и мюсюлманките се регулира освен от шариата и от държавното законодателство след Освобождението на страната през 1878 г., което създава хибридни форми и постоянно променя в известна степен рамката, в която се разгръща живота на мюсюлманите. В Смолян (през 1937 г.) е учредена културно-просветна и благотворителна дружба „Родина“. Това е организацията, която поставя въпросите за ролята и мястото на българките мюсюлманки публично. Елена Петкова се занимава по-конкретно именно с проучване на дейността на дружба „Родина“. Авторката представя също така и дейността на създадената през 1959 г. отново в град Смолян Школа за жени активистки, в която се организират лекции по многообразни теми – исторически, географски, с цел най-вече общообразователната подготовка на жените мюсюлманки, както и такива свързани повече с практическата насоченост от рода на подредбата на дома и хигиената. В проследяването на дейността, организирана в школата ясно се откроява сблъсък на традиционните разбирания за ролята на жената като „помощница“, „възпроизводителка“ на младото поколение и възпитателка – с модерната нужда от равнопоставеност на жените.

В средата на 60-те години Българската Социалистическа Партия (БКП) целенасочено и последователно прокара тѣй наречената „политика на приобщаване“, която представлява своеобразно средство за асимилация на гражданите с мюсюлманско вероизповедание, за създаване на „етнически единна социалистическа българска нация“. Водената от БКП политика налага ограничения в изпълнението на религиозни обреди на българските граждани. На мюсюлманите е забранено да извършват своите традиционни обреди, в това число да колят курбан и да извършват религиозното обрязване на момчетата *суннет*. Факт е, обаче, че държавата активно насърчава и подкрепя участието на всички жени в работната сила. Възниква въпроса – защо след настъпването на Демокрацията някои от мюсюлманските жени, които са били „еманципирани“ по времето на комунизма, доброволно се отказват от идеологията на равенството между половете в

полза на възникналия нов модел на отношения между мъжете и жените. Този нов модел изисква уважение към жените, но поражда и икономическа зависимост от мъжете. На базата на своето изследване върху българите мюсюлмани, Кристен Годси твърди, че се наблюдава тенденция при която под влияние на възродената вяра, някои от мюсюлманите в Мадан решават да ръководят всекидневието и начина си на живот според повелите на шариата. Мъжете започват редовно да посещават джамията и петъчната молитва, а някои си пускат и дълги бради. Жените от своя страна решават да покриват телата си и да носят никаб (вид покривало, при което са открити само очите), когато излизат навън. Според тях това е начинът да засвидетелстват силната си вяра към Аллах. Според Кристен Годси, появата на този нов „ортодоксален ислям“, както го нарича тя, в България, е причината част от мюсюлманките, заемащи различни длъжности в публичния сектор, да станат дълбоко религиозни и това да се превърне в техен идеал.

Религиозното формиране на съвременните мюсюлманки е в пряка зависимост от възпитанието им в семейството – дали е по-консервативно или напротив – е пряк резултат от модела, който следват в домовете им. Според личните ми наблюдения, нивото на еманципираност, до което са достигнали им позволява да заемат голямо разнообразие от обществени позиции, да ходят на работа и да подкрепят финансово семейните бюджети. Днес, мюсюлманките в България успяват много добре да съчетават ролята си на майки и съпруги с тези на работещи на различни длъжности жени.

Втората глава, акцентира върху дебата за **феминизма в исляма** и женските движения, фокусирани около социалната видимост и признание на мюсюлманските жени. Понятието „ислямски феминизъм“ е използвано за първи път през деветдесетте години на ХХ век в нарастващата западна литература посветена на жените и исляма. Това е тема, която предизвиква особен интерес в академичните среди през последните няколко десетилетия. В тази глава съм съсредоточила изследването върху това да разгледам някои от основните теоретически осмисляния и интелектуални позиции посветени на темата за феминизма в исляма като цяло, както и да представя основни образователни политики насочени към мюсюлманските жени.

Сред западните мислители е залегнала идеята, че шариата и интелектуалното наследство на исляма не включват елементи, които да допринасят по един конструктивен

начин за насърчаване на правата на жените, а тяхното забулване/покриване се възприема като най-важният символ на тяхното потисничество от страна на мъжете и цялото общество. Процесът по първоначалното възприемане на забулването на мюсюлманските жени настъпва при асимилацията на новозавладените от арабите народи през първите години след утвърждаването на исляма. Забулването и сегрегацията на половете са силно характерни за Сасанидското общество и районите с християнско население в Близкия Изток, както и за Средиземноморието в момента на възхода на исляма. Лейла Ахмед отделя сериозно внимание на това как е възникнала идеята за забулването на жените в исляма и сегрегацията им от мъжете, като според нея забулването на жените в този период не е иновация въведена от Мухаммад.

Впоследствие, ако първоначално кораничната повеля за забулването на жените, изразена в сура „Ал-Азхаб/Съюзените племена“, се отнася само до съпругите на Пророка, неговите дъщери и съпругите на вярващите, то в средните векове започва да се прилага спрямо все повече жени. По този начин, бидейки забулени, когато са навън или когато стоят вкъщи, върху жените се осъществява двоен контрол. Следователно мюсюлманките биват предпазени от непристойното поведение на чуждите мъже, с които могат случайно да се срещнат на улицата или които са дошли на гости в домовете им. От тази постановка става ясно, че жените нямат право да напускат домовете си, без да са покрили телата и главите си. Задължително, когато излизат, трябва да бъдат придружавани от съпруга си или друг член на семейството. Също така не могат да разговарят свободно навън с мъже, с които нямат кръвно родство и прочее правила, които ограничават правата им в общественото пространство. Това, което буди интерес сред изследователите на тази тематика, е защо се налага това разделение между мъжете и жените в исляма. Според арабиста Галина Евстатиева образите на установената сегрегация между мъжете и жените в арабо-мюсюлманските общества се свързват с представата за наложената в исляма концепция за превъзходство на мъжете, изключваща социалната равнопоставеност на половете. В действителност, семейството в исляма е основна единица на обществото и чрез него се осъществява естественото възпроизводство на човечеството. Следователно границите, които предопределят ролите на мъжете и жените, както и разделяното от тях частно пространство на семейната институция от публичната, се приемат като създадени, за да се съхрани ислямският социален ред, в който „ролите на мъжете и жените се приемат

като допълващи се, а не като еднакви или равнопоставени“. Жените, от една страна, трябва да се грижат за дома и децата, а мъжете, от друга, са натоварени с отговорността за финансовата издръжка на семейството.

С настъпването на модерността и колониалните експанзии това постановление, както и много други свързани с идентичността на мюсюлманите, са подложени на преразглеждане. Средата на XIX и началото на XX в. бележи началото си тъй нареченото арабско „възраждане“ или още познато като *ан-нахда*. То възниква първоначално в Египет и по-точно в Кайро, но впоследствие се разпространява и в Османската империя, Сирия, Ливан, Бейрут, Дамаск и други страни. Арабското възраждане се характеризира с идеите и вижданията на арабските интелектуалци, които биват повлияни от Западната култура, в следствие на която се модернизират. В резултат на тези събития съвременното обсъждане на правата на жените в исляма е започнало именно като част от това културно възраждане, в резултат на експедицията на Наполеон и кратката окупация на Египет (1798–1801). Последвалата икономическа и социална инвазия на Запада в блискоизточните територии през XIX в. довежда до много промени, които са предпоставка за развитие на дебата за жените в арабо-мюсюлманските общества. Този дебат се развива с различно темпо в отделните страни, като най-ярко се проследява в Турция и Египет, а в страните от Арабския полуостров дебатът става актуален през XX в. Следователно срещата със Запада предизвиква преразглеждане на социокултурните контури на ислямските общества.

Феминисткият дискурс в исляма се появява за първи път в средата на XIX в. сред образованите жени в Египет, живеещи главно в градските хареми. Темата и дебатите около феминизма и женските движения, фокусирани около социалната видимост и признание на жените, са сякаш винаги актуални по всяко време и във всяка точка на света. Не по-различна е и ситуацията в Близкия Изток, където мюсюлманските жени изглеждат като пасивни жертви на своите общества в очите на западните феминисти. Понятието „ислямски феминизъм“ е използвано за първи път през деветдесетте години на XX в. в нарастващата западна литература посветена на жените и исляма. Въпреки това, срещите на ислямските интелектуалци с феминизма датират от началото на XX в. Феминизмът в исляма е разгледан, през изследователи като: Лейла Ахмед, Маргот Бадран, Саба Махмуд, Фатима Мерниси, Амина Уадуд.

Историците като Лейла Ахмед убедително показват, че ислямът не е изобретил системата на патриархата, а по-скоро, че това е форма на социална организация добре установена в Месопотамия, Гърция, Иран и Византия, с чиито сфери на влияние се сблъскват мюсюлманите още през първия век на исляма. Прави се уточнение, че ислямската традиция регламентира забулването, използвайки най-вече термина *хиджаб*, употребен в Корана и хадисите. С този термин обаче се обозначава както покриването на телата на жените с парче плат, така и физическите граници, които разделят мъжете и жените. В много отношения „забулването“ е въпрос на „скритост“ в много по-деликатен смисъл – предпазване и заграждане, понякога намек за загадка и прибраност, отколкото забрана за показване на лицето. Забулването на жените в този период не е иновация въведена от Мухаммад. Представителките на висшите класи в съседните на Арабия региони – Палестина, Византия, Сирия, Иран – покриват своите тела, за да подчертаят по-важния си статут в обществото. Така, ако първоначално кораничната повеля за забулването се отнася само до съпругите на Пророка, неговите дъщери и съпругите на вярващите, то в последствие в средните векове започва да се прилага спрямо все повече жени, а днес можем да кажем, че дори е модерно да се носи покривало даже и от немюсюлманки.

Тези и други въпроси, се разгръщат поетапно в цялата глава, като се обръща внимание и на **Образователни практики за мюсюлманските жени в наши дни, където** от ислямска гледна точка „трагичният ефект на освобождението на жените от семейната структура в обществото“ може да бъде наблюдаван в съвременния начин на живот. **Образование за исляма като религия и Теоретична концепция за ислямското образование** се разглеждат в светлината на ислямското образование, в историческа перспектива. Образованието е първото задължение на мюсюлманина, независимо мъж или жена. Познаването на Бога е приравнено с процеса на обучение и преподаване. Добре документираният процес на запазване на ислямските писания показва ранната поява на грамотност и книжовна традиция и нейното предаване сред мюсюлманите като социален приоритет. Привържениците на ислямския феминизъм са образовани и урбанизирани мюсюлмански жени, интелектуалки, живеещи на Запад. Фокусират усилията си върху противодействието на това, което се разчита като заблудени патриархални тълкувания на исляма. Тези жени вярват, че феминизмът ориентиран към исляма, е ценна алтернатива на

женските движения подкрепящи западните културни традиции и че този ислямски феминизъм е най-големият фактор за насърчаване на правата на жените в арабския свят. В сърцето на исляма феминисткият проект е опит да се интерпретират ислямски религиозни текстове от гледна точка на жените. Работата на тези жени се основава на Корана, хадисите и шариата и те подкрепят съвместимостта на ислямските учения с еманципацията на жените. Появата на новите технологии, особено широкото разпространение и използване на интернет предоставя на ислямските феминистки безпрецедентен инструмент за разпространение на техните перспективи сред разнообразна и глобална аудитория. В следващата глава на този труд подробно разглеждам **възможностите за обучение на мюсюлманите в български контекст в периода след Освобождението през 1878 г. до наши дни** и вярвам, че общите тенденции ще се открият.

В трета глава, озаглавена: **Религиозно и светско образование на мюсюлманките в България** се проследяват държавните образователни политики към мюсюлманското малцинство в България, в периода от Освобождението през 1878 г. до наши дни. Редица автори, пишат по тази тема, за да образуват една огромна тема от примери и доказателства, в които се разглежда политиката, вложена в образоването на населението с мюсюлманско вероизповедание. Сред авторите, занимаващи се с тези проблеми са: Ибрахим Ялъмов от Висшия ислямски институт, който има редица изследвания посветени на различни аспекти, засягащи живота на мюсюлманите в България. Весела Чичовска, която разглежда обстойно процеса на идеологическото и структурно преустройство на образователното дело в България в периода след Освобождението до средата на миналия век. Изследвания на Мехмед Бейтуллоу и Юсеин Мемишев, посветени на развитието на мюсюлманското малцинство в България в периода след Втората световна война, и по-точно разглеждащи развитието на турските училища. Ценни сведения за степента на образованост сред населението с мюсюлманско вероизповедание се съдържат и в статията на Румяна Маринова – Христиди, посветена на развитието на българското образование и наука в периода 1944-1989 г. Други, изследователи, през чийто изследвания разглеждам темата са: Елена Петкова, Красимир Кънев и Улрих Бюксеншютц, които засягат частично в своите трудове, касаещи мюсюлманското малцинство, проблема за разгръщането на

образователното дело сред мюсюлманите в България, в различни времеви диапазони – от Освобождението до демократичните промени в края на миналия век. Повечето автори, които цитирам по темата обръщат внимание, най-вече, на държавните политики спрямо мюсюлманските малцинства в периода след 9-ти септември 1944 г. под влияние на новия управленски режим в България.

В подточката: **Развитие на образователната система в периода от Руско-турската освободителна война (1877-78 г.) до 1944 г.** се взимат предвид някои аспекти на нуждата от образование, която включва мъже и жени в еднаква степен. Според сведенията на Ибрахим Яльмов, ислямската религиозна образователна система по българските земи се изгражда още в османско време, като през втората половина на XIX в. съществува доста широка училищна мрежа. Впоследствие, по време на Руско-турската освободителна война (1877-1878 г.), много училища са закрити, а сградите им превърнати в складове и пощенски станции. След войната обаче една част от тези учебни заведения са възстановени и започват да се откриват нови.

Първият акт засягащ положението на основните вероизповедни общности са Привременните правила за духовното управление на християните, на мюсюлманите и на евреите от 9 юли 1880 г. Тяхната основна цел е да уредят управлението на православните, мюсюлманските и еврейските енории и особено заплащането на свещенослужителите, източниците и разпределението на доходите и таксите за различните служби. Установяват се десет мюфтийски съдебни окръга с избрани „от мюсюлманското население“ мюфтии във всеки, като всички те разполагат с еднакви правомощия. Приходите на вероизповедните общини се формират от вакъфските имоти към джамиите. Впоследствие, Законът за обществените и частни училища, приет през 1885 г., е първият законодателен акт, с който се дава възможност на мюсюлманите да откриват частни училища, които макар и да не разполагат със статут равен на държавните, осигуряват определени условия за водене на съвременно обучение. В годините след обявяването на Третата българска държава до наши дни Законът за народното просвещение претърпява различни промени, преформулирания и обновления, с цел да бъде адекватен спрямо непрекъснато променящата се среда и изисквания в най-новата история на страната. Ибрахим Яльмов дава богата и подробна информация за състоянието на мюсюлманската училищна система след Освобождението. Авторът отбелязва, че в периода след Освобождението повечето

училища са смесени, като 42 на сто от учениците са момичета, което в онзи период е показателно за степента на образование на мюсюлманките. Открити са нови училища и през учебната 1894–1895 г. в България има 1284 начални турски училища. В Шумен, в края на 1922 г. отваря врати и средното духовно училище „Нювваб“, в което обучението е петгодишно. Неговата основна задача е там да бъдат обучени ислямски теолози, които да посрещнат религиозните потребности на мюсюлманите в страната. Прокарването на светски учебни дисциплини в „Нювваб“, води след себе си до налагането на явни реформи и в медресетата, които подготвят ученици за постъпване в него. Промените се изразяват в това, че в програмите им са включени дисциплини като геометрия, алгебра, турски език, обща история и география, но като основен проблем, се изтъква факта, че в тях не се прилага единен учебен план. Поради тази причина, през 1924 г. Главно мюфтийство утвърждава специален Правилник и прави опит да ги обедини в единна система, тъй като самите медресета по принцип са разделени на три групи. Някои изследователи през този период разделят турските училища на религиозни и светски, което не е правилно, тъй като на практика във всички училища продължава да се отделя доста време на религиозните предмети.

След Първата световна война, и още преди да бъде подписан Ньойския договор, по предложение на тогавашния министър-председател и министър на външните работи и изповеданията Теодор Теодоров на 23 май 1919 г. цар Борис III издава указ № 12, който урежда по нов начин отношението между държавата и представителите на мюсюлманското вероизповедание. Този устав включва в себе си в обобщен вид всички права, предоставени на мюсюлманите от Берлинския договор, Търновската конституция и двустранните спогодби, подписани между България и Турция до този момент. Същевременно ключов момент, оказващ силно влияние върху мюсюлманите в страната и върху отношението на управляващите към тях, е създаването на Турската република през октомври 1923 г. Нововъведенията, които Мустафа Кемал Ататюрк предприема в името на модернизирването и европеизирването на страната са свързани с отхвърлянето на доктрината на панислямизма обвързана с разпадналата се Османска империя. Тя е заменена от идеите на пантюркизма като средство за утвърждаване на турската република. Според Весела Чичовска модернизирването на образователната система в Турция след отмяната на султаната и халифата и превръщането на страната в република внася коренно

различие между учебния процес сред българските мюсюлмани и населението в южната ни съседка. Впоследствие, през септември 1934 г. с Наредба-закон е ликвидирана изборността на училищните настоятелства на турските, арменските и еврейските учебни средища и се дава възможност на управляващите да определят техния състав. Тези действия нанасят най-сериозни последствия в образователното дело. Държавата не полага финансови грижи за осигуряване на мюсюлманските училища. Те се издържат от принадлежащи им имоти и от средства, събрани от малцинственото население в съответните общини.

В подточката: **Държавни образователни политики спрямо населението с мюсюлманско вероизповедание в периода след 1944 г. до началото на 90-те години на XX в.** се проследяват тези тенденции на държавната образователна политика, които задължават и момчетата и момичетата, да учат, независимо от религиозната им принадлежност. Дори въпреки нея, защото политиката, в определен смисъл, не одобрява религиозният подтекст и не го поощрява в образованието. Факт е, че ролята на новата държавна политика спрямо образованието на мюсюлманското население се проявява в засягане на интересите на частните светски турски училища. През лятото на 1945 г. е извършено изземване на доходите, които тези училища получават от собствени земи, дадени под аренда. Причината е, че Министерският съвет приема Наредба-закон за преодоляване на последиците от сушата, с която е наложено съкращаването на наемите, които получават от наемателите притежателите на частни и обществени земи. Към втората категория се отнасят имотите, които са собственост на мюсюлманските училища. Лишени от част от доходите си, училищата разчитат в значителна степен за издръжката си на отделните домакинства в селището, които в голямата си част водят бедно съществуване. Лишени от имотите си, турските училища работят във все по-лоши материални условия – в непригодни, стари, нерядко рушащи се помещения с ограничен брой, в повечето случаи слабо квалифицирани учители, без елементарни учебни пособия. Весела Чичовска изказва мнение, че обучението в турските училища е на изключително ниско равнище. Повечето деца приключват образованието си след първите едно-две отделения и единици успяват да завършат прогимназия. Едновременно с това присъствието на хора само със завършено прогимназиално образование е внушително сред преподавателската колегия на тези

мюсюлмански училища. Възнаграждението им, също така е по-ниско от това на учителите в народните държавни училища.

Просветните проблеми на мюсюлманското население у нас се поставят за пръв път на конференцията на турските комитети на Отечествения Фронт (ОФ), която се провежда на 27 и 28ми декември 1944 г. в София. Към новото правителство са изразени няколко искания. На първо място, успоредно със задължителните предмети, които се изучават на български (т.е. български език и литература, българска история и география), цялото останало обучение да бъде на турски език. На следващо място – държавата да поеме издръжката на мюсюлманските училища. Третото искане се изразява в това, всички ученици, които завършват тези училища, да бъдат приемани без проверовъчен изпит в българските училища. Също така, вероучението по Коран да се изучава един час седмично, а за да се покрие нуждата от учителски кадри за мюсюлманските училища – да се открие отново турско педагогическо училище. По данни на Централния Държавен Архив след 9 септември 1944 г. работата на БКП сред мюсюлманското население се ръководи и контролира от Масовия отдел на ЦК, а след разформироването на отдела през 1946 г. се изгражда Малцинствена комисия към Секретариата, която се занимава и с въпросите на турското население в България. Пленумът на ЦК на БКП от 23 април 1951 г. дава насоки за засилване работата на партията сред населението с мюсюлманско вероизповедание.

Новата конституция на Народна република България, приета на 06.12.1947 г. въвежда промяна в конституционната уредба на учебното дело. В чл. 79 са прокламирани основните принципи, които ще ръководят просветното законодателство занапред. За пръв път пряко е формулиран принципът за право на образование. Той произтича от по-общия принцип за равенство на всички граждани пред законите, заявен в чл. 71. В чл. 72 законодателят прави много важна конкретизация, адресирана към жените, съгласно която: „Жената е равноправна с мъжа във всички области... Това равноправие се осъществява, като на жената се осигурява наравно с мъжа, правото на труд, за равен труд – равна заплата, правото на почивка, на обществени осигуровки, пенсия и образование.“ Това, определено е намеса в структурната политика, на която се основава ценностната система в ислямското семейство. Тук интересна е оценката на Юсеин Мемишев, според когото по

този начин се постига правно изравняване между мъжете и жените и така „се нанася първият решаващ удар срещу старите религиозни възгледи за мюсюлманските жени и се откриват нови светли перспективи за тяхното активно участие във всички области на живота наравно с мъжете“. Друго мнение, по този въпрос, което има отношение към въпроса е това на Улрих Бюксеншютц, според когото в община Мадан, където независимо, че проблемите при налагането на задължителното училищно образование са най-големи, се отбелязват още през 1949 г. значителни успехи. Според него „трудностите през 50-те години продължават, тъй като най-трудно се оказва да бъдат интегрирани момичетата в учебния процес. Главната причина за това положение са религиозните предразсъдъци сред населението и разпръснатите помашки селища“. Което е естествена реакция, като се вземат предвид ценностните и културни моменти, по които е образувана ислямската общност. Повишаването на образованието сред мюсюлманските жени, както и повишаването на професионалната им квалификация чрез различни курсове, се определят като напредък със значителна роля за статуса на жените като цяло. Пред всички жени са поставени нови изисквания, представени като обществени очаквания от политиката на новия управленски режим. Жената трябва да бъде образована, независима и самостоятелна, както и способна да се издържа сама, и по този начин да бъде релевантна на мъжа.

През 1949 г. е приет Закон за вероизповеданията, чиято главна цел е да даде възможност на властите да установят максимален контрол над вероизповеданията. Законът не позволява на вероизповеданията да се занимават с възпитаването на децата и младежите. Различните вероизповедания в страната могат да откриват духовни училища само с разрешение на Министерския съвет. В началото на учебната 1948/1949 г. медресетата биват превърнати или в светски прогимназии, или са закрити, а „Нювваб“ е преобразуван в реална гимназия. С този закон е отменено правото на вероизповеданията да се занимават с религиозното образование на подрастващите, а в началото на учебната 1951/1952 г. е забранено изучаването на религия в училищата. В същия период към Софийският университет „Св. Климент Охридски“ е открита специалността „Турска филология“, чиято основна цел е да подготви кадри по турски език с висше образование, както и да се занимава с проучвания на проблемите на този език и литература.

Възродителният процес е наименованието, с което е известен в обществото процесът на системни репресии и опит за насилствена асимилация на мюсюлманското население от страна на БКП главно през 70-те и 80-те години на миналия век. Негативните събития се изразяват в принудителна смяна на арабско-турските имена с български, ограничения в използването на родния език от представителите на тези групи, насилствено ограничаване на техните обичаи и ритуали, промяна на тяхното традиционно облекло, както и забрана за изповядването на тяхната религия. Процесът на промяната на традиционното облекло на мюсюлманското население е акт, чрез който „режимът осмисля „разфереджаването“ като борба на „новото“ срещу „старото“. Най-яркото събитие от водената държавна политика обаче се явява насилствената промяна на имената на българо-мюсюлманското население в периода 1984-85г. Техните арабско-турски имена биват заменени с български християнски имена, което може би се очертава и като най-явния израз на всички враждебни действия от страна на режима спрямо населението с ислямско вероизповедание. Стоян Михайлов подробно описва случилите се събития, като според него в период от около два месеца – декември 1984 г. и януари 1985 г. са преименувани около 850 хиляди ислямизирани българи.

В частта за **Държавни образователни политики спрямо населението с мюсюлманско вероизповедание след началото на 90-те години на XX в. до наши дни** се търсят онези допирни точки в политическите решения по отношение на образованието, които биха пояснили, дали самите процеси налагат промяна заради подчертано етнически мотиви или заради асимилационната политика на уеднаквяване, което е и цел на самият процес. Според изследването на Емилия Еничарова е важно да се съобразим с новите национални приоритети и ориентации, и да се акцентира върху възприемането на общоевропейските ценности. Конкретно за образованието това означава хармонизиране на българското просветно законодателство с европейското, реализиране на принципите за толерантност и търпимост, за равен шанс в сферата на образованието и културата на хората с различен етнически произход и религиозни вярвания. Приетата на 13.07.1991 г. нова Конституция на Република България гарантира индивидуалните човешки права, равенството и защитата от дискриминация, включително на етническа основа. Конституцията съдържа разпоредби, с които се признават правата на лицата принадлежащи към етническите, религиозните и езиковите малцинства и правото им да

поддържат своята култура, да изповядват своята религия и да говорят на своя език. Принципът за свобода на образованието получава най-обща изява в чл. 23, чийто текст гласи: „Държавата създава условия за свободно развитие на науката, образованието и изкуствата и ги подпомага“. Това от гледна точка на образованието на мюсюлманските жени в България, които искат да учат и да получат светско образование следва да се възприема като положителна промяна. По този начин мюсюлманките имат по-широк достъп до различни учебни заведения както в своите населени места, така и извън тях. Това също им дава право на „глас“, което е промяна в „безгласната“ им позиция като дъщери, съпруги, майки. Правото на образование е класически, фундаментален принцип, прокламиран в националните конституции и закони на редица европейски държави, както и в следните международни документи: в чл. 2 от Допълнителния протокол към Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи е прието, че: „Никой не може да бъде лишен от образование“.

В Ислямска образователна система в България днес се проследяват тенденциите за образованието на жената мюсюлманка, взимайки предвид обстоятелствата, които образуват самия процес по връщането на мюсюлманката в „дрехите“ на собственият им статус, а именно – булото. Много от жените, искащи да учат във висше учебно заведение правят това, слагайки отличителния знак на тяхната принадлежност – забрадката. Във връщането към „старото“ (време, в което на жените е било забранявано да слагат знакът на добродетелта в исляма), жената „избира“ да носи забрадка. По отношение на подготовката: Религиозни училища към Главно мюфтийство – на територията на страната към момента функционират три мюсюлмански средно общообразователни духовни училища (СОДУ) – в Шумен, Русе и Момчилград. Те са открити в първите години на прехода към демократичната политическа система в България, като за образец им служи средния отдел на „Нюваб“. Началото се поставя през 1990 г. когато на практика е възстановено именно шуменското училище „Нюваб“. Образователната програма в училищата е като в останалите държавни средни училища на територията на страната и Министерството на образованието и науката осъществява методическото им ръководство. В учебните програми 2/3 от хорариума се отделя за общообразователните, а 1/3 на религиозните дисциплини. Изучаваните предмети се разделят на задължителни, задължително и свободно избираеми. В училищата се изучават общообразователни

предмети, духовно-ислямски дисциплини, както и английски, арабски и турски език. Момчетата и момчетата се обучават заедно – в смесени паралелки, но живеят отделно в общежитията (които са безплатни за всички) и влизат през различни входове там. Трите духовни училища осигуряват на учениците и безплатна храна (закуска, обяд, вечеря), а за желаещите – и допълнителни обучителни курсове по различни предмети, в това число и кандидатстудентски и шофьорски курсове, за провеждането на които обаче е необходимо, учениците да имат успех над много добър 4,50. Тук е мястото да бъде споменато, че освен от Главно мюфтийство, трите мюсюлмански духовни училища биват финансирани и от фондация „Диянет вакъф“, която провежда образователни проекти и активно се занимава със строеж на джамии по цял свят. Към училището има група за религиозни песни и театрална група. През 2000/2001 учебна година в с. Рогозче, общ. Джебел се открива девическо училище към СОДУ – гр. Момчилград. През учебната 2006/2007 година училището и неговите възпитанички се преместват в СОДУ Момчилград и продължават своето обучение в смесени паралелки. Това ни дава основание да предположим, че в региона освен към светското образование има интерес и към религиозното такова и то именно от страна на мюсюлманските момичета.

В Религиозно обучение в общинските училища – Представям действията на Министерството на образованието и науката, което реши през 2000 г. в общинските училища да се преподава като задължително-избираем предмет (ЗИП) или като свободно-избираем предмет (СИП) дисциплината „Религия-ислям“. По този начин, от една страна, на мюсюлманските деца са осигурени условия за запознаване с основите на собствената им религия. От друга, е предоставена възможност на възпитаниците на ВИИ да се реализират в областта на придобитата специалност. Група от преподавателски кадри на ВИИ подготви и осигури утвърждаването на учебните планове и учебниците по ислямска религия, която се преподава от I до VIII клас. Учебниците играят важна роля в религиозното обучение на подрастващите, но независимо от общите усилия предметът “Религия-ислям” не се налага сред предпочитаните дисциплини и от около 180-200хил. мюсюлмански деца – само 5-6хил. деца изучават този предмет.

Целогодишни и летни курсове за изучаване на Свещения Коран – са третата учебна форма, в която мюсюлманските деца могат да придобият знания за своята религия.

Тя възниква в началото на ХХІ в., като курсовете най-често са краткотрайни – по два-три месеца главно през летния период, и децата се обучават няколко дни в седмицата. Когато курсовете са целогодишни, занятията се провеждат в края на седмицата, когато децата не са на училище. Курсовете биват организирани от Главно мюфтийство и от районните мюфтийства ежегодно по населените места, като преподаватели са както студенти от ВИИ в София, така и възпитаници на трите СОДУ и от имамите. В курсовете децата получават основни познания за исляма, за живота на Мухаммад, за морално-етичните ценности на исляма. Също така се учат да четат и рецитират сури от Свещения Коран и придобиват навици за изпълнение на религиозните обредите. Обучението се води по предварително подготвени учебни планове и програми, като курсовете се посещават от деца от различни възрастови групи. С подкрепата на Главно мюфтийство се организират и други курсове, като в Айтоско, Сливенско, Пловдивско, Разградско и Пазарджишко са открити едно или двугодишни курсове за подготовка или преквалификация на имамите. Много често обаче, поради финансови причини или поради липсата на достатъчно на брой квалифицирани кадри, които да водят обученията, курсовете не функционират.

През 1996 г. Главно мюфтийство за първи път организира благотворителна кампания за набиране на средства за ислямско образование в България, която продължава и до днес. През лятото на 2018 г. Министерство на образованието предложи и публикува нова програма за изучаване на предмета „Религия-ислям“ в обществените училища. Учебният предмет „Религия-ислям“ въвежда учениците в основите на ислямското вероучение, традиции и изкуство, като се основава на моралните ислямски ценности, хуманизма и духовните традиции на страната ни. Заложените теми в учебната програма по този предмет ще играят важна роля както в разширяване на образователните хоризонти на учениците, така и в процеса на формирането им като морални личности и достойни граждани на страната. По този начин, през призмата на своята религиозна идентичност и културна традиция ще участват активно в межкултурния и междурелигиозния диалог в името на социалното сближаване. Днешното обучение по „Религия-ислям“ като цяло би следвало да е открито към разнообразните въпроси и проблеми на нашето плуралистично общество, към останалите вероизповедания, мирогледи и религии, както и към новите методи и дидактични възгледи.

Главата **Образованието на мюсюлманките в град Джебел**, изследва въпроса за възпитанието и образованието, било то светско или религиозно – на жените изповядващи исляма, в райони със смесено население и конкретно град Джебел. Региона на община Джебел се характеризира със смесено по етнически и религиозен принцип население. Преобладаващата част от населението се самоопределят като „етнически турци”, изповядващи исляма. Съществено в изповядваната мюсюлманска вяра е възпитанието на децата, което е приоритет основно на жената в семейството. Препредаването на традицията е много важно в семейната среда, където хората от общността имат определена роля за запазването ѝ. Жената е възпитана да съхранява, да възпитава, да съблюдава за правилното изпълнение на порядките у децата наложени в мюсюлманската общност.

Въпросът, на който тази глава се стреми да отговори – е как религия като исляма, предоставя или ограничава правото на жената да се образова, да се стреми към професионална реализация и да се самоопределя като личност, с равни права и задължения в обществото. Това не е въпрос, свързан конкретно с личното израстване на човека като личност, а със самоопределението, принадлежността към повече от една социални реалности – които в някаква степен си противоречат като изискване. В тази глава се проследява как ислямът участва в изграждането на личната, социалната и националната идентичност на мюсюлманката, още повече, че идеята за „другата“, модерната, светската, автономната, непринадлежаща, значи, към „нас“ идентичност, се свързва в традиционната ислямска общност с образованието на жената. Широко разпространената, подхранвана и от медиите днес, представа за положението на съвременната мюсюлманка е свързана най-често с нейното изолиране в частната сфера на дома в следствие религиозните норми и предписания. С това изследване се стреми да определя доколко жената в исляма скъсва със стереотипите, като насочва вниманието си върху нейните собствени приоритети по отношение на светското и религиозно образование и целите, които самата жена си поставя и се стреми да постигне чрез образованието.

Чрез проведеното теренно изследване имах възможност да осъществя разговори с няколко мюсюлманки от града, както и от околните села, с които в неформална и

формална обстановка обсъдихме въпроси, касаещи техните нагласи по отношение на образованието. Стана ясно, че съвременните мюсюлманки, са подчертано еманципирани и имат свой поглед върху това, как в днешно време жената мюсюлманка трябва да образува своя свят. Предположението, че един „външен“ наблюдател, в мое лице, може критично да погледне на нещата, изучавайки и представяйки определена традиция, която включва личните разкази и вътрешни перспективи на респондентките, е ключов момент в настоящото изследване. Някои от жените, с които разговарях живеят в близките села и им се налага ежедневно да пътуват до града за да работят. Разказите на тези жени са предназначени да предадат съществена информация за социалния и икономическия контекст, в който живеят мюсюлманките в град Джебел и техните лични представи за общностните ценности. Да се опознае средата на изследвания регион и по-точно нейните културни, етнически, социални и икономически условия бе необходима предпоставка за успешното осъществяване на теренната работа. Респондентите в това теренно изследване бяха жени на възраст между 24 и 45 г. Техният подбор се основава на няколко признака – пол, религиозна принадлежност, степен на образование и месторабота. Включването на последния критерий се наложи поради факта, че всички респондентки, с изключение на една – работят в сферата на административния и държавен апарат обслужващ град Джебел. От този етап на изследването, от съществено значение за мен бе „вливането“ във всекидневната реалност на мюсюлманките в споменатия регион. Опитвах се да проследя сложните отношения между постулатите и предписанията на ислямската религия, и начина по който те биват живени и разбирани от жените. Това разграничение е нужно, за да може, от една страна, да се прецизира гледната точка на мюсюлманката и нейното лично отношение към образованието. От друга страна, е важно отношението на самата мюсюлманска общност към образованието на жената, тъй като то до голяма степен обуславя нейните реакции и нагласи.

Мюсюлманката от дете е учена да търси отговори за своето съществуване в религията. Религиозният авторитет (имамаът, мюфтията), е човекът, който притежава необходимите знания и опит за светските и духовните въпроси. Той може да каже на жената как да се намери решение на даден проблем без притеснения, за да се избегне нагнетяването на тревожност у нея. В този ред на мисли благочестието на мюсюлманките се изразява в дълга поредица, както от религиозни задължения, така и от неписани норми

и обичаи. Жените са длъжни да ги съблюдават, за да живеят според ислямските ценности и да бъдат способни да отгледат и възпитат децата си в съзвучие с изискванията на ислямската традиция. Бидейки съпруги и майки жените раждат и отглеждат потомството и в това традиционното мюсюлманско общество вижда тяхната основна роля. Въпреки това, в наши дни мюсюлманката започва постепенно да осъзнава, че нейната роля и функция не се свежда само и единствено до това да бъде благочестива и добра съпруга и майка. Независимо дали младите мюсюлманки в Джебел посещават светско или религиозно училище, те следва да получат пълноценно образование, отговарящо както на изискванията на ислямската религия, така и на държавните стандарти. Особено внимание трябва да се обърне върху духовното и нравствено възпитание на момичетата, което следва да бъде в унисон с идеите на ислямското благочестие и нравственост. Религиозното образование на мюсюлманките ще им даде задълбочени познания за ислямската история, култура и традиции, ще им помогне да се изградят като благочестиви, примерни и достойни последователки на своята вяра и най-вече да формират собствен религиозен светоглед. Светското образование от своя страна ще им даде знания, които ще им помогнат да се реализират извън дома си и да бъдат включени в социални дейности, които да имат полза за цялото общество.

Изследването премина както във формална, така и в неформална среда. Всички добити впечатления бяха описани в съответния ред, за да се комбинират връзките, които изникнаха в процеса на изследването. За това, в голяма степен, спомогна и възможността да бъда гост в домовете на две от респондентките и да участвам в един традиционен за мюсюлманските сватби обичай, наречен „къна“. Обичаят е свързан с подготовката на момичето, предшестваща встъпването ѝ в брачния съюз. Характеризира се с много приготовления и най-вече младата невеста да бъде „белязана“ за да я закриля Аллах при навлизането ѝ в този нов етап от нейния живот. Бъдещата булка беше облечена в червена носия, шита на ръка и предавана от нейната баба, на майка ѝ, след което на нея. Не винаги обаче има подобно препредаване. В повечето случаи, момичетата предпочитат готови ушити рокли. Подробното описание на някои от тези ритуали, спомогнаха за по-точното напасване на определени аспекти от ежедневието на жената мюсюлманка. Ясно се виждаха компонентите, важни за жените, в които те разпознаваха своята културна предопределеност и принадлежност. Булото е красив „орнамент“, който разкрива

свенливостта, невинността, първите трепети на една девойка, която влиза в нов етап от живота си. То категорично не се приема като нещо ограничаващо нейната свобода или накърняващо, по някакъв начин, личността ѝ. На самия ритуал присъстваха само жени, които си предаваха от ръка на ръка къната, която беше поставена в малък съд, по средата на който гореше свещ и вълнението от самия ритуал се усещаше много силно. Този ритуал носи посланията от миналото, в което минало една дълга традиция все още вълнува поколения жени, без да променя облика си. Жените танцуваха около невестата и пееха бавни тъжни песни. Впоследствие разбрах, че това са прощални песни, с които момичето образно се сбогува със своята майка и приятелки. Същото може да се наблюдава и в българските народни обичаи, особено в Родопите.

Друг въпрос в интервютата засяга важноста на религиозното образование за жените мюсюлманки. Стана ясно, че респондентките не са изучавали Коран и не са посещавали религиозни занятия като деца. Поради тази причина заявяват, че липсата на религиозно образование не се е отразила на това да бъдат по-добри съпруги или майки. От значение по-скоро са семейството и средата. Ако днешните жени искат да научат нещо повече за религията и да спазват повелите на исляма, следва да се обърнат към бабите и дядовците им, които са носители на традицията. Всъщност, родителските и общностните интерпретации на религиозните и социални ценности относно брака на жените, образованието им и личностната им реализация се пресичат с по-широкия дебат за съвместимостта на исляма с процесите на модерността и глобализацията.

Освен отговорите на зададените от мен въпроси, научих още много неща за града, за възможностите за работа, и по-точно за жените работещи в шивашкия цех, какъвто е случаят и с респондентката, в чийто дом имах възможност да гостувам. Тук е мястото да отбележа, че тя е единствената жена само със средно образование, от всички, които интервюирах. От разговорът ми с моята домакиня разбрах, че тя се е омъжила съвсем рано – на 19 години и впоследствие е родила три деца. Според нея обаче не това е причината да не продължи да учи висше образование и да има по-добра работа, и споделя: „аз работя в шивашкия цех. На мен по-добра работа не ми трябва – аз добре си работя и мисля, че това, което сега правя е достатъчно“. Въпреки това тя застава твърдо зад идеята днешните момичета да продължават да учат за да имат по-добра реализация в живота за напред.

Въпросите целяха да се разкрият онези скрити мотиви, които определят мнението на една жена с мюсюлманско вероизповедание по въпросите за образованието, както тяхното лично, така и това на децата им. Доколко влияе средата, как се съизмерва с новите тенденции, които едно модернизирано общество позволява в епохата на откритост и достъп до информация. От проведените интервюта и анализираната информация, става ясно, че по отношение на професионалната си реализация след завършване на висше образование, жените споделят, че висшето им образование определено им е помогнало да се реализират по-добре в социалната сфера на живота, да си намерят по-добра работа и да се чувстват по-уверени в себе си. Тук е мястото да отбележа, че при неформалните си запознанства и разговори с мюсюлманки в града, срещнах и не чак толкова образовани млади представителки на ислямската религия. Те предпочитат да работят предимно в шивашкия цех в града, като от думите им разбрах, че цехът е частен, собственост на турски предприемач и заплатите са добри, като за града. Търсенето на респондентки, които да работят извън сферата на държавната администрация, с чиито мнения по конкретните въпроси да направя съпоставка, се оказа невъзможно. Обобщенията, постигнати в настоящото изследване в град Джебел, не могат да бъдат безкритично приложени и превърнати в модел, отнасящи се за всички мюсюлманки в пределите на нашата страна. Направените изводи са по-скоро условни и спекулативни, както поради видимите разлики, присъщи на всеки един отделен респондент, така и поради ограничеността на изследвания терен. Независимо от това, получената информация дава представа за това, как мюсюлманките изживяват своята религиозна формираност в рамките на ислямската традиция, и как това от своя страна влияе върху равнището на еманципираност на всяка една от респондентките. Една от главните задачи на светското образование в регионите със смесено население – както на млади мюсюлманки, така и на всички останали деца следва да бъде ориентирана към изграждане на национално съзнание у подрастващите, а също и към запазване на техните корени и традиции.

Възможността в днешно време мюсюлманките да се образуват, да се обучават в нови неща, които ще им позволят да се реализират професионално и да постигнат собствените си цели е от изключително значение. Образователната система, както в държавните училища, така и в трите духовни мюсюлмански училища подготвят младите мюсюлманки за всички сфери на социалния живот в унисон с обществения интерес. Както е видно от

анализа на интервютата от степента на образованост на мюсюлманките зависи как те ще се реализират в обществото.

Заклучение

Съвременните мюсюлманки изпълняват важни роли както в техните домове, така и в обществото. Според изискванията на ислямската традиция, в домът си мюсюлманката следва да бъде добра съпруга и майка. Като съпруга, тя е спътница и приятелка на съпруга си, и му дава утеха и го подкрепя в трудните моменти. Като майка, тя отглежда и се грижи за децата от раждането им до пубертета, като им осигурява любов, грижи, нежност и съчувствие и ги възпитава в унисон с ценностите на исляма. Мюсюлманката следва да бъде способна да стане агент на промяната и в крайна сметка от пасивен консерватор на културното наследство на исляма, да се превърне в активен преподавател на ислямската система от вярвания за своите деца.

При възникването на исляма, жената е била образована, за да дава подходящи съвети на съпруга си при нужда, без да се меси в обществените му дела. Когато един от сподвижниците на Пророка три пъти го попитал: „На кого да направя добро?“ и трите пъти Мухаммад му отговорил: „На майка си“ и повелил, че „Пътят към Рая минава под нозете на майката“. Във времето, в което възниква исляма, Пророка издига жената на едно от най-възвишените и достойни места, като някои дори го определят като първия носител на феминистки идеи за мюсюлманските жени.

Образованието за мюсюлманските жени днес, следва да бъде приоритет не само на феминистките дискурси и женските движения, но и на цялостните държавни политики на всяка една страна, в която има хора с мюсюлманско вероизповедание. Пресечните точки между образователните програми за мюсюлмани в Америка и в България, които се откриха в хода на изложението, могат на практика да бъдат приложени еднакво добре както в българския контекст, така и в други страни, в които има големи диаспори от мюсюлманско население. Мюсюлманките в България могат да се обучават както в духовните мюсюлмански училища, така и във всяко едно средно общообразователно

училище в страната. Ако решат, имат пълното право да продължат своето образование и да придобият степен за висше такова, не само в университетите в страната, но и в чужбина. В ислямската образователна система в България днес се проследяват тенденции за образованието на жената мюсюлманка, които взимат предвид обстоятелствата, които образуват самия процес по връщането на мюсюлманката в „дрехите” на собственият им статус, а именно – булото.

Представеният дисертационен труд е опит за първо, по-цялостно изследване на несъпоставимите, на пръв поглед, светско и религиозно образование в ислямски контекст. В получените резултати, от теренното изследване, ясно се очертаха преплитанията от светски и религиозен характер, които определят ролята на жената в по-глобален аспект, а именно светския. Откроява се схващането, че жената в исляма, въпреки стеснените граници от религиозен характер, в светски аспект има своето място в социалния живот. Това не отменя характеристиките ѝ като „пазителка на домашното огнище” в ислямска перспектива. Напротив, задава определен модус на пресрещания, които в голяма степен я „отварят” към света, като в същото време я „запазват”, в рамките на традицията, заложена в исляма, относно статута ѝ. Вярата, която изповядват, живота, който водят, не бива да са пречка за обществената уредба, за интеграцията и изобщо за държавната политика, а напротив, така наречените малцинства, би следвало да се толерират, в необходимите граници и с дадената свобода, даваща им правото да изповядват своите убеждения. Необходимо е да бъде изработена и приложена политика, в която да намерят място толерантността и общия стремеж към социалното добруване на хората живеещи в райони с етнически и религиозно смесени малцинства, представителки на които са и мюсюлманките в град Джебел.

ПРИНОСИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

- 1) Дисертацията е опит за първо, по-цялостно историческо и културологично изследване на образованието - светско и религиозно – на българската мюсюлманка.
- 2) В работата се проследяват различните исторически етапи, през които минава образованието на българската мюсюлманка в годините от 1878 до 1989 г., като се обръща специално внимание, както на политиката на българската държава през различните периоди, така и на усилието на различните институции на мюсюлманската общност в България да осигурят религиозно образование и на мюсюлманката.
- 3) В работата, на основата на проведеното теренно изследване, ясно се очертават преплитанията от светски и религиозен характер, които изграждат идентичността и определят ролята на жената в мюсюлманската общност.
- 4) Разглежда обстойно образователните фактори, довели до сегашното равнище на образованост на българките-мюсюлманки, както и проблемите, и предизвикателствата от културен, социален и етнически характер.
- 5) Направен е подробен анализ на дейността на трите мюсюлмански духовни училища както и на висшия ислямски институт, съчетани с обстойно представяне на всички събития свързани с образованието от страна на Главно мюфтийство.
- 6) Направен е сравнителен анализ на образователните програми за мюсюлманки в Америка и в България, и се изследва и оценява тяхната приложимост и ефективност в конкретните български условия.
- 7) Анализирани са международното и националното законодателство, свързано с правата на религиозните и етническите малцинства, и по-конкретно нормативните актове засягащи образованието и тяхното конкретно отношение към образованието на мюсюлманката.
- 8) Чрез качествен метод и изследване на терен, работата изследва в дълбочина отношението и нагласите на самите мюсюлманки към възможностите, които имат за образование и реализация във и отвъд установените граници в ислямската общност.

- 9) Анализира се схващането, че жената в исляма, въпреки стеснените граници от религиозен характер, в светски аспект има своето място в социалния живот. Това не отменя характеристиките ѝ като „пазителка на домашното огнище” в ислямска перспектива. Напротив, задава определен модус на пресрещания, които в голяма степен я „отварят” към света, като в същото време я „запазват”, в рамките на традицията, заложенa в исляма, относно статута ѝ.
- 10) Специално внимание в контекста на образованието е отделено на проблема за „забрадката”, която бележи границите, които задават образа и мястото на жената в исляма. Изследва се, както, разбирането на „забулването” от самите мюсюлманки според степента на тяхната образованост, така и тяхната оценка за възможностите за реализация, която имат, съхранявайки неговото „заграждане“ и в социален план.

Публикации по темата на дисертацията

„Половото неравенство в перспективата на ислямския мироглед“ в Научни трудове на Съюза на учените в България – Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том IV, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017 г.

„Другият“ като „мен“. Традиционно и светско образование при момичетата с мюсюлманско вероизповедание в България – град Джебел и селата Рогозче и Припек“ (одобрена, под печат във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“), 2018 г.

„Скритите и открити послания за жените в Свещения Коран“ в електронно списание за изкуства и култура „Пирон“, бр. 17, 2018 г., ISSN 2367-7031

Уводна статия към бр. 17 на електронно списание за изкуства и култура „Пирон“, в съавторство с Калинка Янкова, 2018 г., ISSN 2367-7031